

Unohdettu kohtuus

Sirkku Hellsten, *Oikeutta ilman kohtuutta. Modernin oikeudenmukaisuuskäsityksen kritiikkiä*. Gaudeamus, Helsinki 1996. 172 sivua.

Hellstenin tarkastelun kohteena on oikeudenmukaisuuden käsite sekä siihen liittyvät ilmiöt ja kehityssuunnat. Lisäksi hän ilmoittaa etsivänsä sellaista normatiivista yhteiskuntafilosofista mallia, joka voisi ohjata nykyisten yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisemista. Tarkastelun kohteena on erityisesti vallitseva individualistis-liberalistinen näkemys oikeudenmukaisuudesta, joka Hellstenin mukaan on taistellut menestyksekkäästi yhteiskunnallista eriarvoisuutta, suvaitsemattomuutta, sortoa ja totalitarismia vastaan, mutta on kuitenkin ollut kykenemätön lunastamaan lupauksensa tasa-arvosta ja yhteiskunnallisesta oikeudenmukaisuudesta (s. 9). Hellsteniä lukiessa tulkitsen hänen esittävän tähän kykenemättömyyteen ainakin kaksi perussyötä.

Ensinnäkin poliittinen liberalismi on pyritty määrittelemään sen vastavoimien kautta, jotka eivät enää, erityisesti neuvostososialismin romahduksen jälkeen, toimi samalla tavoin normatiivisena suunnanantajana. Vastustajan osoittaminen on riittänyt. Koska määrittely on tapahtunut sen kautta, mitä liberalismi vastustaa, ei ole tarvinnut kertoa siitä, minkälaista toimintapolitiikkaa ja kenen asiaa liberalismi itse ajaa. Liberalistisen

ideologian ja yhteiskuntateorian normatiivinen aspekti on siten liian väljä pystyäkseen näyttämään suuntaa yhteiskunnan epäoikeudenmukaisuuksien korjaamisessa. Itse asiaa juuri se itse luo yhä uusia yhteiskunnallisia ongelmia. Esimerkiksi valtion puolueettomuuden vaatimus on Hellstenin mukaan johtanut siihen, että enää ei saa puhua julkisesti yhteisistä arvoista tai "hyvästä elämästä", eikä liberalistiselle hyvinvointivaltiollekaan siten uskalleta etsiä yhdessä suuntaa. (Vrt. mm. s. 10)

Toiseksi liberalismin liitetyt tasa-arvon, vapauden ja yksilön autonomian käsitteet osoittautuvat lopultakin hyvin hämäräksi. Esimerkiksi tasa-arvon käsitteelle ei näytä liberalistisesta traditiosta löytyvän konkreettista sisältöä hyvinvointivaltion ongelmiin. Hyvinvointiliberalistisena toimintamallina voidaan pitää niin sanottua juustohöylämallia, joka poistaa yhteiskunnan tarjoamia etuja suhteellisesti saman verran kaikilta (esim. 15 prosenttia). Juustohöylä siivuttaa kuitenkin eniten siellä, missä se on helpointa, ja "tasa-arvoista" leikkauksesta kärsivät eniten ne, jotka ovat palveluista eniten riippuvaisia.

Kehäpäätelmä

Ilmeisesti tärkein liberalistis-individualististen sopimusteorioiden filosofinen ongelma näyttää Hellstenin mielestä olevan se, että teorioiden metodi perustuu kehämäiseen päättelyyn eli virheelliseen todistamiseen, jossa todisteluperusteena käytetään samaa väitettä, jota pyritään todistamaan. Tällöin arvot, joita pidetään tavoiteltavina, on jo sisällytetty todistusperusteisiin. Esimerkiksi tasa-arvo, jonka halutaan olla olemassa, johdetaan luonnollisesta tasa-arvosta ihmisten kesken. Virhepäätelmän vuoksi sopimusteoreettinen ajattelu ei Hellstenin mukaan voi nousta vakuuttavaksi normatiiviseksi malliksi, mutta sen avulla voidaan kylläkin oikeuttaa yhteiskunnallinen kehitys ja olemassaolevat eriarvoiset ja eriarvoistavat valtarakenteet. (S. 11)

Arvojen ja tosiasioiden sekoittuminen näkyy Hellstenin mukaan esimerkiksi John Rawlsin oikeudenmukaisuusteoriassa, jossa yksilön autonomian turvaaminen edellyttää yksilön autonomian olemassaoloa. Tämä johtaa yksilön autonomian joko yli- tai aliarvoimiseen siten, että teoria onnistuu turvaamaan ennestään eri tavoin oikeutettujen aseman niiden kustannuksella, joiden autonomia ja vaikutusmahdollisuudet esimerkiksi psykologisista, taloudellisista tai sosiaalisista syistä on vähäisempi. (S. 12) Ajatus ihmisten luonnollisesta tasa-arvosta ei siis riitä, kun ihmisiä kuitenkin kohdellaan eriarvoisesti, tai kun joillakin ei ole mitään annettava sopimuspyödyllä.

Vaikka liberalismin arvoja onkin Hellstenin mielestä pidettävä edelleenkin tavoiteltavina, niitä on pidettävä hänen mukaansa nimenomaisesti *tavoiteltavina*, ei jo toteutuneina tosiasioina, kuten sopimusteoreettinen ajat-

telu esittää. Näkökulman muuttaminen edellyttää Hellstenin mukaan filosofisen metodin vaihtamista, ja erityisesti liberalistisen teorian implisiittisten hyvää elämää koskevien oletusten julkituomista. Tässä vertailukohtana Hellsten käyttää Aristoteleen teleologista hyve-etiikkaa. Tuomalla selvästi julki, mitä liberalistinen ajattelu pitää ihmiselle hyvänä, liberalistiselle oikeudenmukaisuudelle saataisiin Hellstenin mielestä siltä nyt puuttuva sisältö (s. 14).

Tunnetuimpia liberalistisia suuntauksia ovat libertarismi (uusliberalismi: Robert Nozick ja F.A. von Hayek) ja hyvinvointiliberalismi (John Rawls). Yhteistä näille kahdelle suuntaukselle on se, että ne näkevät oikeudenmukaisuuden yhteiskuntaa ylläpitävänä menetelmänä, ja tasa-arvon toteutuvan parhaiten siten, että jokainen yksilö saa itse valita omat päämääränsä elämässä ilman, että ulkopuolinen taho puuttuu näihin tavoiteisiin tai arvoihin (s. 19). Suuntauksat eroavat toisistaan sen suhteen, mitä oikeuksia ja vapauksia ne pitävät arvokkaina. Suuntauksissa ollaan eri mieltä esimerkiksi siitä, kuinka laajaa valtion toiminnan pitäisi olla ja kuinka paljon valtio voi puuttua yhteiskunnan resurssien jakoon. (S. 17)

Hellstenin mukaan moderni sopimusteoreettinen ajattelu pyrkii välttämään hyvän elämän määrittelemistä. Se korostaa oikeudenmukaisuutta yhteiskunnan eri instituutioiden jo toteutuneena ominaisuutena. Tämä merkitsee sitä, että hyvän elämän sisältöön ja ihmisten todelliseen asemaan ja mahdollisuuksiin ei tarvitse ottaa kantaa. Ikään kuin oikeudenmukaisuuden vaatimuksista voitaisiin päästä abstraktilla tasolla yhteisymmärrykseen. Koska erilaisten hyvän käsitysten suhteen on oltava puolueeton, ei mitään näkemystä saa suosia toisen kustannuksella. Hellsten katsoo, että esimerkiksi Rawlsin teoria kyllä kykenisi vastaamaan hyvinvointivaltion ongelmiin, jos se pitäisi yksilön autonomiaa jo aktualisoituneen ominaisuuden sijasta yksilön mahdollisuutena, jota kohden tulee pyrkiä. Nyt teoria Hellstenin mukaan onnistuu vain kuvaamaan perustuslaillisissa demokratioissa vallitsevat moraalit ja oikeudenmukaisuusvaatimukset.

Hellstenin mukaan valistuksen aikana parhaan yhteiskuntamallin etsimisen sijaan haluttiin pikemminkin löytää oikeutus taloudellis-tieteelliselle kehitykselle ja vallitsevalle yhteiskuntajärjestelmälle. Tätä oikeutusta haettiin ihmisjärjestä sinänsä, ei enää sen avulla. Ihmisen olemuksen ei katsottu suuntautuvan kohti hyvää tai ideaalia, vaan ihmistä pidettiin luonnostaan itsekkäänä oman edun tavoittelijana. Hellstenin mukaan oikeudenmukaisuudestakin tuli lähinnä vain menetelmä, eräänlainen rationaa-

listen omaa etuaan tavoittelevien ihmisten yhteistyösopimus, joka oikeutti kunkin yksilön oikeuksien turvaamisen ja piti yllä yhteiskuntajärjestystä. Sopimuskäsitelmä satoi oikeudenmukaisuuden yksilön oikeuksien lisäksi materiaalistien resurssien jakamiseen, vaihtoon ja kysymykseen yksityisestä omaisuudesta. Oikeudenmukaisuudesta tuli liberaalisessa yhteiskunnassa ristiriitainen käsite, ja oikeudenmukaisuus nähtiin yksilön henkilökohtaista vapautta rajoittavana, jonkinlaisena välttämättömänä pahana, jota kuitenkin tarvitaan hyvän tavoittelemiseksi.

Moderni oikeudenmukaisuuskäsitys poikkeaa Hellstenin mukaan metodisesti antiikin hyve-eettisestä ajattelusta. Hellsten vertaa Aristoteleen eettistä metodia valistuksen metodologiseen individualismiin ja katsoo, että liberalistisen perinteen alkuoletukset osoittautuvat tarkastelun perusteella kyseenalaisiksi. Esimerkiksi loputtoman kasvun oletus voidaan osoittaa tieteellisesti virheelliseksi, jolloin myöskään valitut oikeudenmukaisuuden periaatteet eivät enää vastaa todellisuuden vaatimuksia, ja liberalistisen teorian esittämä ratkaisu johtaa poliittisen päätöksenteon vaihtoehdottomuuteen. Aristoteleelle rationaalisuus on päämäärän kannalta relevanttien keinojen löytämistä siten, että keinot ja päämäärät ovat yhtä tärkeitä. Sen sijaan liberalismin yksilön autonomian turvaaminen valtion puolueettomuuden avulla on selvästi samalla päämäärä ja keino, jonka avulla voidaan tavoitella yksilöllisiä päämääriä. Utilitarismi puolestaan korostaa päämäärää keinojen kustannuksella, jolloin mahdollisimman monen suuri onni voidaan saavuttaa myös epäoikeudenmukaisesti. (S. 100-127)

Teoria ja käytäntö

Hellsten näkee liberalistisen mallin ja käytännön toimivan dialektisesti siten, että yhteiskunnalliset muutokset tai kriisien uhkat luovat teorialle uuden haasteen, johon liberalistiset yhteiskuntafilosofit pyrkivät heti vastaamaan. Arvot teoriaan löytyvät käytännöstä. Kun teorian täsmennys onnistuu, tämä johtaa poliittisen auktoriteetin legitimitettiin vahvistumiseen, päätöksentekijöiden toiminnan oikeuttamiseen ja yhteiskuntarauhan palautumiseen. Kyse onkin oikeuttamisprosessista, jossa liberalistisen periaatteen mukaisesti enemmistö hyväksyy toiminnan, jonka se kokee vastaavan omaa oikeudenmukaisuuskäsitystään. Prosessi kokonaisuudessaan vahvistaa yleisesti hyväksytyä ja omaksuttua oikeudenmukaisuuskäsitystä. (S. 130-131)

Hellstenin mukaan liberalistisessa politiikassa nousee esiin ristiriitoja, jolloin vapauden periaatteen mukaan toimiminen ajaa eri osapuolia toimimaan toisiaan vastaan. Tämä johtaa hänen mukaansa myös liberalismin toimimaan itseään vastaan, koska moniarvoisuuden ja suvaitsevaisuuden, kuten demokration, poliittisen pluralismin ja yksilöllisyy-

den korostaminen on viime kädessä ristiriidassa liberalismin asettamien reunaehtojen kanssa. Esimerkiksi vahva valtion puolueettomuuden vaatimus näyttäisi johtavan siihen, että ei saa puhua yhteisistä arvoista ja hyvästä elämästä, mutta kun yksilöt, esimerkiksi kansanedustajat sitten korostavat vain itseään tai omia etujaan, alkaa ihmettely heidän poliittisesta ja moraalista välinpitämättömydestään. Omien etujen ajaminen yhteisten asioiden hoidon sijasta ei kuitenkaan pitäisi olla yllätys. Ei myöskään sellaiset aluperin liberalistisen ajattelun vastaiset välinpitämättömyyden ilmaukset kuin fasismi, rasismi ja nationalismi.

Hellstenin pääajatuksena näyttää olevan se, että nykypäivän liberalistisessa yhteiskunnassa oikeudenmukaisuus on lähinnä vain menetelmä, väline hyvän elämän tavoittelussa. Koska liberalistinen malli ei halua määrittellä hyvän elämän sisältöä, sen tärkeimmäksi päämääräksi jää nähdäkseni etupäässä materiaalistien hyvän tavoittelu.

Lupaamalla verohelpotuksia vaalivuonna yms. valtio tyydyttää enemmistön, terveiden, työssäkäyvien jne. tarpeita ja tämä käytäntö vahvistaa prosessia. Oman edun maksimointi ja vahvempien mahdollisuuksien tukeminen heikompien kustannuksella sivuuttaa käytännössä sen, että oikeudenmukaisuuden käsitteeseen voisi kuulua myös muut huomioon ottava kohtuus ja kaikkien ihmisten toimintamahdollisuuksien turvaaminen ja kokonaisvaltaisesti hyvä elämä, jotka eivät heti muuttuisi, vaikka BKT vähän notkahtaisi.

Teoksen mielestäni merkittävin anti liittyykin liberalismin sisäisen ristiriidan käsitelyyn. Liberalististen arvojen, kuten yksilönvapauksien, omasta elämästä vastaamisen ja moniarvoistumisen oikeudenmukainen edistäminen, on käytännössä myös pakko-yhteisöllistämistä ja heitteillejättämistä, jossa vastuuta toisista ihmisistä siirretään epätasaisesti yksilöiden ja ryhmien harteille samalla kun vakaita yhteisöjä, työkeskuksia, hoito- ja huoltojärjestelmiä revitään hajalle. Vaikka hyvän elämän kysymyksiä tehdään ottaen huomioon myös taloudelliset tekniset reunaehdot, kysymykset näyttävät palautuvan aina ahtaaseen ekonokraattiseen keskiöön, kuten budjetti-, tulos- ja laatuvaastuukysymyksiksi.